

РОЛЬ МЕТАФОРИ У ПСИХОЛОГІЧНОМУ ЗНАННІ**Анотація**

Засадничою особливістю психологічного знання виступає принципова неможливість об'єктивізації його змісту, оскільки він формується на основі вивчення внутрішніх особистісних феноменів, які або зовсім недоступні або лише обмежено доступні для неупередженої експериментальної перевірки.

Як і всі інші науки психологія широко використовує метафору для первинного опису виявлених феноменів. Однак психологічна метафора відрізняється від метафор, які використовують інші науки, оскільки вона описує явища недоступні безпосередньому сприйманню іншої людини; є особистісною метафорою її творця і водночас є особистісною метафорою сприймаючої особи. Жодна дефініція не може повноцінно описати метафоризований психологічний термін, оскільки її точність не може бути безпосередньо перевірена, бо не може в принципі існувати однієї спільної внутрішньої реальності для двох особистостей.

Ключові слова: психологічне знання, метафора, науковий пошук, особливості психологічної термінології.

Аннотация

Основопологающей особенностью психологического знания выступает принципиальная невозможность объективизации его содержания, поскольку оно формируется на основе изучения внутренних личностных феноменов, которые или вовсе недоступны или только ограниченно доступны для беспристрастной экспериментальной проверки.

Как и все другие науки психология широко использует метафору для первичного описания выявленных феноменов. Однако психологическая метафора отличается от метафор, которые используют другие науки, поскольку она по своему характеру она описывает явления недоступные непосредственному восприятию другого человека, является личностной метафорой ее создателя и одновременно личностной метафорой воспринимающего лица. Дефиниция не может полноценно описать метафоризованный психологический термин, поскольку ее точность не может быть непосредственно проверена, поскольку в принципе не существует одной общей внутренней реальности для двух отдельных личностей.

Ключевые слова: психологическое знание, метафора, научный поиск, особенности психологической терминологии

Девізом Лондонського королівського товариства з розвитку природничих знань (*The Royal Society of London for the Improvement of Natural Knowledge*) одного з найстарших наукових співтовариств світу, створеного ще в далекому 1660 році, є "Nullius in verba" (нічого в словах), який походить від вислову Горація: *Nullius addictus jurare in verba magistri* (Nullius addictus- жодної залежності, сліпої віри *jurare in verba magistri* - клястися словами учителя, тобто посилатися на чужі авторитети) . Тут Горацій, вочевидь, говорив теж саме, що й апостол Фома: " Коли на руках Його знаку відцвяшного не побачу, і пальця свого не вкладу до відцвяшної рани, і своєї руки не вкладу до боку Його, не ввірую"[Ів 20,25]. Достовірно лише те у чому можна особисто і безпосередньо переконатись за допомогою експерименту та математичного

аналізу. Віками європейська наукова традиція поділяла науки на точні - об'єктивні, та неточні - суб'єктивні. Крістофер Фріт, один з найвідоміших сучасних нейропсихологів, так описує ставлення британської наукової еліти до "неточних" наук: "В системі наукової ієрархії "точні" науки займають високе становище, а "неточні" - низьке. Предмети, які вивчаються точними науками, схожі на оброблений (огранований) алмаз, у якого є точно визначена форма, а всі параметри можуть бути вимірними з високою точністю. "Неточні" науки вивчають предмети подібні до кульки морозива, форма якої далеко не так визначена, а параметри міняються від вимірювання до вимірювання... Я повинен визнати... психологія виглядає дуже неточною наукою"[9,с.20]. Однією з ознак "неточності" здавна вважалась надмірна метафоричність мови.

Природна метафоричність психологічної термінології породжує особливо багато проблем, коли для позначення певних явищ використовуються запозичені особливо кальковані(перекладені дослівно) терміни, оскільки в різних мовах синонімічне поле слів може бути різним. Прекрасним прикладом може слугувати випадок з Ставропольським школярем про яке повідомили загальнодержавні російські ЗМІ (програма "Вести)" - в підручнику з літератури для 6 класу дитина вгледіла пропаганду гомосексуалізму, оскільки у викладі легенди про короля Артура в інтерпретації Теренса Хенбурі Вайта говорилося про те, що лицар Ланселот любив короля Артура[7]. Весь комізм ситуації в тому, що Ланселот дійсно любив Артура як великого короля і свого сюзерена, але кохав його дружину Дженов'єру і мучився від цього. Відсутність в російській мові різних термінів на позначення любові-приятності, поваги і любові - кохання, сексуального потягу, призвело до появи в російському тексті мотивів несумісних з традиційним уявленням про короля Артура та взагалі лицарів Круглого столу.

В психологічних дискусіях проблема не співпадіння синонімічних рядів метафор породжує наукові розходження не у поглядах на певне психологічне явище, а у розумінні сутності термінів, які за своїм походженням були отермінологізованими метафорами, і як це завжди буває з метафорами, через свою багатозначність породжували різночитання, а відтак створювали флуктуації у розумінні того чи іншого терміну, що і ставало, по суті, джерелом дискусій. Кожен учасник такої дискусії відстоює своє власне внутрішнє розуміння явища, яке виходить за межі нормативного визначення терміну і базується на відчутті відтінків значень лексеми, яка була всього лиш знаком обговорюваного феномену.

Проаналізуємо цю ситуацію на принципових розходженнях у розумінні двох загальнонавчаних у психології понять: "віртуальний", та "плинний і кристалізований інтелект".

Почнемо з віртуальності. Із зазначеним терміном відбулася дивна метаморфоза. В українській як і в російській науковій термінології наразі співіснують два різні значення терміну "віртуальний", і хоча обидва походять

від одного й того ж англійського слова *virtual* вони зараз настільки значеннєво розійшлись, що по-суті являються омонімами.

Перше значення слова віртуальний - (від лат. *virtualis* - можливий) вживається на позначення певного зміненого стану свідомості людини (не за допомогою наркотиків), який призводить до іншого ніж зазвичай сприйняття світу. Друге значення позначає нефізичний світ, який твориться за допомогою комп'ютерних технологій. В англійському ж першотерміні синонімічність і першого і другого значення зберігається, бо вони відходять від ще латинського кореня, що означає певну можливість, допустимість існування чогось

З різними видами інтелекту ще цікавіше. Той самий Кеттелівський плинний інтелект англійською мовою звучить *fluid* і окрім плинності, серед іншого, означає нестійкість, змінність, не фіксованість, плавність, а головне гнучкість процесу. На моє суб'єктивне переконання Раймонд Кеттел за основу метафоричного переносу брав не плинність (рос. текучесть), а саме гнучкість, процесуальну продовжуваність певних інтелектуальних здатностей. Р.Кеттел, описуючи властивості двох типів інтелекту зазначав: "...it is apparent that one of these powers... has the 'fluid' quality of being directable to almost any problem. By contrast, the other is invested in particular areas of crystallized skills which can be upset individually without affecting the others (очевидно, що одна з цих сил має ... "флюїдні" якості спрямовуватись практично до розв'язання будь-якої проблеми. На контрасті інша інвестується (вкладається) до певних областей кристалізованих умінь, які можуть бути задіяні індивідуально, не зачіпаючи інші)[12]. Слід визнати, що з кристалізованим інтелектом взагалі відбулось певне переосмислення лексеми, оскільки такого прикметника *crystallized* в англійській мові взагалі немає це неологізм, а точніше минулий час дієслова кристалізувати: "той що набув певної форми", пройшов процес кристалізації.. Однак у синонімічний ряд первинного дієслова *to crystallize* входить і "стати зрозумілим і визначеним", "стати точним і правильним". Наведу приклади дуже цікавих виразів із словом *crystallize*: "writing can help to crystallize your thoughts; If you crystallize an opinion or idea, or if it crystallizes, it becomes fixed and definite in someone's mind; Now my thoughts really began to crystallise". Здається, що первинна основа метафоричного переносу не твердість кристалічної структури, а точність і вивіреність явища.

Якщо метафоричність термінів така помилконебезпечна, залежна від внутрішнього чуття того чи іншого науковця то викликає доречне запитання, а нащо вона нам в науці взагалі. Однак вся історія розвитку наукового пошуку показує, що без метафор науковці не можуть обійтись, бо вони є носієм аналогій, а не вдаючись до аналогій просто неможливо описати нове явище. Яскравий приклад цього дав Іезекіль описуючи видіння Слави Господньої, яку він взагалі не міг ні з чим порівняти: "І побачив я, аж ось бурхливий вітер насував із півночі, велика хмара та палючий вогонь, а навколо неї сяйво, а в середині блискача мідь посеред вогню. А з середини його - подоба чотирьох живих істот, а оце їхній вид: вони мали подобу людини, і кожна з них мала

чотири обличчя і кожна мала чотири крила...А подоба тих істот була на вид вугілля з огню, вони палали на вигляд смолоскипів; той огонь проходжувався поміж істотами. І огонь мав сяйво, і з огню виходила блискавка" [Єз.1.4-12].

Як підкреслював Ортега-і-Гассет: Метафора - незмінне знаряддя розуму, форма наукового мислення. "Використовуючи її, вченому трапляється збитися і прийняти непряме або метафоричне вираження власної думки за пряме. Подібна плутанина, звичайно ж, гідна осуду і повинна бути виправлена; але ж такого роду похибку може допустити при розрахунках і фізик. Не впливає ж звідси, ніби математику слід вигнати з фізики. Помилка в застосуванні методу не аргумент проти нього самого. Поезія винаходить метафори, наука їх використовує, не більше. Але й не менше.

З острахом метафор в науці відбувається теж саме, що зі "суперечкою про слова". Чим непосидючіший розум, тим охочіше він вважає будь-яку дискусію всього лише суперечкою про слова. І, навпаки, до чого ж рідкісні ці суперечки насправді! Строго кажучи, вести їх здатний лише той, хто обізнаний у граматиці. Для інших же слово дорівнює значенню. І тому, обговорюючи слова, найважче не підміняти їх значеннями. Або тим, що стара логіка за традицією іменувала поняттями. А оскільки поняття - це в свою чергу націленість думки на предмет, суперечки нібито про слова - насправді ж дискусії про предмети. "[4]

Мова науки - це не тільки засіб вираження ідей або доказу теорій. В наукових дослідженнях мова виконує на думку Маттіаса Дьорісса функцію "концептуального інструменту" і покликана спрямовувати науковця в процесі роботи, в науці вона має "генеративну силу"[Цит. за 1]. Стівен Пінкер взагалі приписує метафорі певну "мессіанську" роль у пізнанні і стверджує, що "ми думаємо метафорами, заснованими на власному фізично пережитому досвіді, а не логічними формулами з істинними значеннями...Розум базується не на абстрактних законах, оскільки мислення основане на тілесному досвіді. Відповідно, поняття об'єктивної або абсолютної істини слід відкинути. Існують лише метафори, які змагаються між собою."[6, с.303]

Терміни-метафори не тільки називають нове явище, але опосередковано через мотиваційно-семантичну ознаку допомагають його краще пізнати виступаючи способом організації пізнавальної діяльності. Використання старого терміну у новому, метафоричному значенні дозволяє висловити невідоме через відоме...а прозорість терміну сприяє його правильному розумінню

Як показує навіть побіжний аналіз літератури, метафоричність мови науки давно викликала зацікавленість представників багатьох галузей знань. Більше того - проблема метафори в західній науковій традиції обговорюється практично з перших днів народження цієї традиції, а відтак ще в роботах Платона та Арістотеля.

Бо саме Платон говорив про те, що дійсні сутності речей є чисті ідеї, тому все про що ми дізнаємося з нашого повсякденного досвіду є лише

відображеннями цих кінцевих сутностей, які вміщуються в матеріальні об'єкти доступні нашим органам чуття. А тому всі наші знання це лише наші опінії (думки, судження).

Його учень Арістотель відкидаючи занадто велике захоплення Платона творенням метафор, водночас підкреслював що метафора служить засобом наукового пошуку і вважав, що науковцеві найважливіше бути майстром метафори, оскільки хороша метафора припускає інтуїтивне сприйняття подібностей та відмінностей.

Був період, коли науковці позірно намагались позбутись античних традицій застосування метафори(позірно, бо насправді нікуди від метафори вони дітись не могли). Так Томас Гоббс стверджуючи, що використання метафори в науці є "мандрівкою серед незчисленних абсурдностей" і навіть спробою "обдурити інших" [2, с.23] свої власні твори переповнював яскравими метафорами і навіть чи не найвідомішу свою роботу про функціонування держави назвав, використовуючи символічну метафору - " Левіфіан"(багатоголовий морський змій).

Починаючи з XIX сторіччя метафора повністю відвойовує позиції в науці, а всі спроби уникнути її приводять тільки до появи все більшої кількості метафор. В цей же час з'являються дослідження, які вказують на безпосередній вплив метафори на бачення світу і твердження схожі на те, що якби Ньютон був не англійцем, то вигляд світобудови був би іншим.

Найдивовижніше, що дослідження про вплив мови та оточуючої реальності на формування наукових теорій знаходить своє підтвердження у фактах. Так Джон Джексон та Густав Фрітш й Едуард Хітціг майже одночасно створили моделі мозкового функціонування , однак англієць Джексон децентралізовану, а Фрітш і Хітціг (піддані тогочасної імперської Прусії) централізовану. Ці моделі були розроблені явно на основі соціополітичних аналогій і навіть теорія гравітації Ньютона спирається не тільки на відому байку про яблуко, а й на задокументовані факти про спостереження за атракціонами на ярмарку.

Однак і дотепер продовжуються дискусії про допустимість метафоричної мови в науці і якщо Жанет Мартін Соскіч говорить, що слід цінувати прагматизм тих, хто пропонує обговорювати складні наукові проблеми взагалі не звертаючись до термінологічних визначень, то опонуючий їй Девід Купер підкреслює, що ми більше отримуємо, аніж втрачаємо використовуючи метафору.[13]

Сучасний американський психолог Девід Лері стверджує, що усі знання кінець-кінцем коріняться в метафоричних (аналогових) методах сприйняття та мислення. Найпростіший і найвідповідніший шлях пролити світло на висловлену думку (тезу) полягає у використанні тієї ж таки метафори. Лері пише: "Якщо я зустрічаюсь зі словом яке я не розумію я або питаю когось, що це означає або знаходжу значення в словнику. В будь-якому випадку я запитую і проводжу пошук, поки слово не визначиться в термінах інших слів, які краще

відомі мені. Цей простий приклад може слугувати парадигмою для багатьох шляхів на яких ми зустрічаємось і приходимо до розуміння "дійсності". Коли будь-який аспект нашого досвіду вражає нас як такий, що заслуговує на розуміння ми починаємо шукати "подібні зразки", саме так як це робив Вільям Джеймс. Тільки , коли ми знаходимо відповідний "орієнтир" або "ящик" для цього аспекту нашого досвіду ми відчуваємо суб'єктивне задоволення, що закінчує наш пошук."[13].

Навіть найбільш природничі, найбільш експериментальні науки широко використовували метафору для опису нових явищ. Але в психології метафора займає особливе місце, її роль настільки важлива, що це дало підстави Девіду Лері назвати метафору "музою " психології, але для того, щоб зрозуміти це явище потрібно подивитися на саму сутність психологічного пізнання.

Психологи, як, між іншим, і теологи вивчають сутності недоступні безпосередньому вивченню і незалежній експериментальній перевірці(моя любов це тільки моя любов, а ненависть тільки моя ненависть, наші внутрішні відчуття ми не можемо безпосередньо перенести в душу іншої людини, щоб вона відчула теж саме). Тому при вивченні психічних явищ психологи завжди здійснюють перенос, як би вони не намагалися зробити з психології суто експериментальну , об'єктивну науку. (Найдивовижніше, що саме "об'єктивістські" напрямки найбільше збагатили психологію величезною кількістю метафор таких як рефлекс, реакція...) Вивчаючи поведінкові феномени ми завжди здійснюємо проекцію, провокуючи метафоризований опис дійсності: Я бачу зовнішній прояв певних внутрішніх процесів, виходячи із власних відчуттів і власного досвіду я роблю висновок про те, що ці прояви були викликані...і ось тут вступає метафора, оскільки ніхто не може стверджувати, що його внутрішні процеси є точною копією, процесів, що відбуваються в іншій людині, а тому ми можемо говорити лише про подібність, аналоговість, а відтак наша характеристика явища, що вивчається завжди буде лише метафорою.

Метафоричність, аналоговість є сутністю психологічного знання, а принципова неможливість аналізу однієї ж і тієї психічної реальності двома і більше дослідниками призводить до певного "розщеплення" практично кожної первинної метафори, а відтак і появи нових шкіл, напрямків, теорій. Образно кажучи скільки психологів, стільки і психологій.

Психологічна метафора має більшу метафоричність аніж природничо-наукова, вона є метафорою, яку можна передати формулою X^n , де X - первинне значення метафоризованого терміну, а n - кількість науковців, які з цим терміном ознайомились. Первинна метафора X спочатку ніколи не дорівнює X^n оскільки:

1. Описує явища недоступні безпосередньому сприйманню іншої людини.
2. Є особистісною метафорою її творця.
3. Є особистісною метафорою сприймаючої особи.

4. Жодна дефініція не може повноцінно описати метафоризований термін оскільки її точність не може бути безпосередньо перевірена, бо не може в принципі існувати однієї спільної внутрішньої реальності для двох особистостей.

Наближення значення X до значення X^n в психології можливий лише через постійне обговорення нових (і недостатньо визначених) старих термінів та певний "суспільний договір", щодо розуміння позначуваних метафорою явищ.

Психологам більше ніж представникам інших наук слід намагатися слідувати настановам Томаса Гоббса і якомога частіше звіряти свої "словники": "Оскільки ми бачимо, що істина полягає у правильній розстановці імен у наших твердженнях, то людина, яка шукає точної істини, повинна пам'ятати, що саме позначає кожне використане нею ім'я, і відповідно до цього поміщати його; в іншому разі вона потрапляє в пастку слів, як пташка в сільце і чим більше застосовує сил, щоб вирватись, тим більше заплутується... Таким чином, у правильному визначенні імен лежить головна користь мови, а саме набуття знань, а в неправильному визначенні або відсутності визначення зловживання, від якого походять всі хибні та безглузді знання"[2, с.25-26].

Список використаних джерел.

1. Галкина О.В. Роль метафоры в науке и научной терминологии / Галкина О.В. - Режим доступа: <http://rgf.tversu.ru/node/485> Роль метафоры в науке и научной терминологии
2. Гоббс, Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Т. Гоббс; // Гоббс Т. Соч.: В 2 т. Т.2. сост., ред., изд., авт. вступ. ст. и примеч. В.В. Соколова; пер. с лат.и англ. - М.: Мысль, 1991. - 731 с.
3. МакКормак Э. Когнитивная теория метафоры. / Пер. с англ. // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 358-387.
4. Ортега-и- Гассет Х. Две главные метафоры / Хосе Ортега-и-Гассет - Режим доступа : <http://www.lib.ru/FILOSOF/ORTEGA/ortega11.txt>
5. Петров В.В. Научные метафоры: природа и механизмы функционирования/ В.В.Петров//Философские основания научной теории. - Новосибирск: Наука, 1985 - с.196-220
6. Пинкер Стивен Субстанция мышления : Язык как окно в человеческую природу./Стивен Пинкер./ Пер.с англ. М.: Книжный дом "ЛИБРОКОМ", 2013. - 560с.
7. "Сказка - ложь, да в ней намек": российский школьник нашел пропаганду гомосексуализма в учебнике по литературе ВИДЕО / Режим доступа: http://www.ukr.net/news/skazka_lozh_da_v_nej_namek_rossijskij_shkolnik_nashel_propagandu_gomoseksualizma_v_uchebnike_po_literature_video-21329929-1.html
8. Степанова Марина. Все слова психологии суть метафоры/ Марина Степанова - Режим доступа: https://psy.1september.ru/view_article.php?ID=201001006
9. Фрис К. Мозг и душа: Как нервная деятельность формирует наш внутренний мир/ Крис Фрит: Пер.с англ. П.Петрова. - М.: Астрель:corpus, 2011 - 353 с.
10. Dent-Read C.H. & Szokolszky A. Where do metaphors come from? // Metaphor and symbolic activity. – 1993. – Vol. 8. – N 3. – Pp. 227-242.
11. Dörries M. Language as a tool in the Sciences // Dörries M. Experimenting in tongues: Studies in science and language. – Stanford: Stanford University Press, 2002. – Pp. 1-20.

12. Fluid and crystallized intelligence/From Wikipedia, the free encyclopedia. - /Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Fluid_and_crystallized_intelligence
13. Leary D.E. Psyche's muse: the role of metaphors in the history of psychology // Leary D.E. (Ed.). Metaphors in the history of psychology. – Cambridge, New York, Port Chester, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press, 1990. – Pp. 1-78.

Summary

A fundamental feature of the psychological knowledge is the impossibility of objectifying acts of its content, since it is based on the study of the internal personality phenomena that are either completely unavailable or only partially available for impartial experimental verification.

Like all other sciences, psychology is widely used metaphor to describe the identified primary phenomena. However, the psychological metaphor is different from the metaphors used by other sciences as it, because it describes phenomena inaccessible to direct perception of another person, it is a metaphor for her personality and creator of both personal metaphor perceiving faces. The definition can not fully describe psychological term, as its accuracy can not be directly tested, since, in principle, there is no blanket inner reality for the two individuals.

Keywords: psychological knowledge, metaphor, scientific research, particularly psychological terminology

УДК 159.922.6

Король А. С.

ЗМІСТ ТА СТРУКТУРА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ КЕРІВНИКА ДО ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ЗМІН

Анотація

У статті розкрито сутність поняття та структуру психологічної готовності керівника до управління змінами в організації, зокрема у Державній прикордонній службі України, виокремлено основні типи структур психологічної готовності до управління змінами в організації.

Ключові слова: психологічна готовність керівників, управління змінами в організації, структура психологічної готовності.

Аннотация

В статье раскрыта сущность понятия и структура психологической готовности руководителей к управлению изменениями в организации, в частности в Государственной пограничной службе Украины, выделены основные типы структур психологической готовности к управлению изменениями в организации.

Ключевые слова: психологическая готовность руководителя, управление изменениями в организации, структура психологической готовности.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із науковими чи практичними завданнями. Державна прикордонна служба України вже майже десять років перебуває у стані глобальних організаційних змін на шляху від військової структури до правоохоронного органу європейського типу. Зазначені зміни передбачають системні заходи на близьку, середню та дальню перспективу і стосуються змісту і способів охорони державного кордону,